

تهیه کننده : سورگل سکا

۱

أملوت در زبان شغنانی

Umlaut in Shughni

مارچ ۲۰۱۸

یکی از مهمترین تحولاتی که در گذشته در فونولوژی زبان شغنانی رخ داد پروسه ی املوت است (umlaut). این پروسه نه تنها ساختار واژه ها را در این زبان دگرگون کرد بلکه آوای دیگری را بوجود آورد که پیش از این پروسه وجود نداشت. چون از زبان شغنانی قدیم هیچ اثری در دست نداریم، ناگزیر فعالیت این پروسه را به یک دوران نا معینی در گذشته نسبت بدهیم. در این نوشته کوششی کرده ام تا در باره ی این پروسه معلومات عمومی جمع آوری کنم و نقش این پروسه را در رابطه به زبان شغنانی پیشکش خوانندگان کنم.

املوت چیست ؟

املوت یک اصطلاح زبانشناسی است که از زبان جرمنی (umlaut) گرفته شده و معنی آن "تغییر صدا" است. این تغییر صدا تنها محدود به واول (vowel) میشود و آن هم در یک موقع خاصی که این واول ها در آن قرار داشته باشند. اما تاثیری که این پروسه در دگرگونی لغات یک زبان میگذارد قابل توجه میباشد.

کاربرد املوت هم محدود به زبانشناسی تاریخی و بخاطر معین کردن ساختار/شکل قدیمتر یک واژه استفاده میشود. بطور عموم میتوان گفت که بسیاری از زبانهای هندواروپایی در یکی از دوره های موجودیت خود تاثیر پذیر پروسه ی املوت بوده اند ؛ ولی در خانواده ی زبانهای جرمنی ، که انگلیسی هم یک عضو این خانواده میباشد، اهمیت خاص خود را دارد. مثالهای بعدی که در این نوشته آورده ام از زبان انگلیسی گرفته شده اند.

پروسه ی املوت ، مثل هر تغییر آوایی دیگر، طبیعی است و بخاطر آسانی تلفظ در یک زبان رخ میدهد و مثل هر تغییر آوایی دیگر قاعده های خود را دارد.

مثلاً در چنین یک واژه ی نظری CVC-V ، که 'C' برابر به یک کانسوننت و 'V' برابر به یک واول است ، صدای واول مرکزی V که در ریشه ی این واژه قرار دارد، تحت تاثیر واول V که در پسوند قرار دارد هماهنگ میشود.

لازم نیست واول در پسوند به تنهایی قرار داشته باشد. پسوند واژه میتواند عبارت از چنین ساختارها باشد: CVC-V, CVC-VC, CVC-CV.

املوت بیشتر در واژه هاییکه دارای پسوند "ی" هستند رخ میدهد. در این مورد مثالی را از انگلیسی میآوریم. موارد دیگر املوت را در بخش زبان شغنانی شرح میدهیم.

مثال واقعی املوت در زبان انگلیسی:

اسم جمع	اسم مفرد	
پایها	پای	
feet (fīt)	foot (fut)	انگلیسی امروزی
fēt (fēt)	fōt (fōt)	انگلیسی قدیم (دوره زوال)
*/fo:tiz/ (fōtiz)	*/fo:t/ (fōt)	انگلیسی قدیم (دوره ظهور)

اسم جمع	اسم مفرد	
دندانها	دندان	
teet (tīθ)	tooth (tūθ)	انگلیسی امروزی
tēp (tēθ)	tōp (tōθ)	انگلیسی قدیم (دوره زوال)
*/to:θiz/ (tōθiz)	*/to:θ/ (tōθ)	انگلیسی قدیم (دوره ظهور)

در دوران شکل گیری زبان انگلیسی قدیم (قرن پنجم میلادی) یکی از پسوند هاییکه اسم جمع را میساخت iz- بود. (در اینجا بخاطر آسانی کار از ترانسکریپتی که ما با آن آشنایی بیشتر داریم استفاده میکنیم.) مثلاً اسم مفرد "پای" fōt بود و شکل جمع آن fōtiz. به مرور زمان آوای 'ō' تحت تاثیر آوای 'i' صدای خود را تغییر میدهد و در آخر به صدای 'ē' مبدل شد. سپس پسوند - iz کاربردش را از دست میدهد و اسم جمع این واژه در ابتدا به گونه ی fēt و در دوران کنونی همچون feet (fī) باقی میماند.

موجودیت املوت در زبان شغنانی

پیش از آنکه چیزی راجع به املوت در زبان شغنانی بنویسیم سیستم واولهای این زبان را معرفی میکنیم تا خوانندگان از آن به شکل رهنما استفاده کنند.

		جایگاه تلفظ در دهان						
		در پیش دهان			در میان دهان		در عقب دهان	
		Front			Middle		Back	
درجه گشایش دهان	بسته Closed	ī		i				ū
	نیمه بسته Clos.-Mid		ē					ũ
	نیمه باز Open-Mid			ē			ō	
	باز Open				a	ā		

جدول 1. سیستم واولها در زبان شغنانی

پاخالینه ، زبانشناس روس که چندین اثر در رابطه به زبانهای پامیری پدید آورده است ، در کتاب خود " تحقیقات در فونیتیک مقایسوی و تاریخی زبانهای پامیری " مینویسد :

موجودیت املوت در زبانهای پامیری توسط مارگنستیرن (Georg Morgenstierne) شناسایی شد و به تعقیب او ساکالووه (V.S. Sokolova) با استفاده از این ایده کارهای علمی خود را در زمینه ی قرابت این زبانها انجام داد...

با ادامه در این موضوع او مینویسد که ؛ ساکالووه پروسه ی املوت را در این زبانها به سه بخش تقسیم کرده است. در این نوشته مثالهایی را که جمع آوری کرده ام تنها به زبان شغنانی تعلق دارند و بخاطر به درازا نکشیدن مطلب، شرح را به دو املوت محدود میسازم : املوت "ی" -i-umlaut و املوت "ه" -a-umlaut.

املوت "ی" i-umlaut

نقش املوت "ی" بیشتر از املوتهای دیگر است ، چون در آن دو آوای همگون اشتراک کرده اند؛ یعنی آوای 'i' و آوای نیمه واول 'y'.

1- وقتی آواهای 'i' و 'y' در پسوند واژه قرار داشتند، آوای 'a' کوتاه را ، که در مرکز ریشه قرار داشت، به 'ā' کشیده تغییر دادند و خود از پسوند واژه ، یعنی از تلفظ، حذف شدند. نمونه ی این تغییرات را در واژه های پایانی مشاهده کنید.

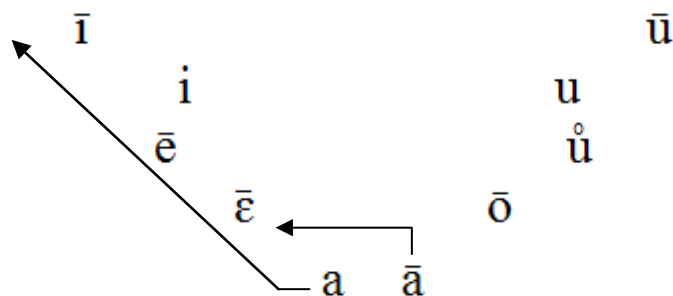
رد پای ، جای پای	pīδ < *padya-
میان ، پشت	mīδ < *madya-
سنگ	žīr < *gari-
کشتن	zīn- < *jan-aya-
باز گرفتن	parjīv- < *pari-kab-aya-

2- اما وقتی آواهای 'i' و 'y' در پسوند واژه قرار داشتند و آوای مرکزی ریشه 'ā' کشیده بود، این آوا را به آوای 'ē' کشیده تغییر دادند و خود از پسوند واژه حذف شدند. نمونه ی این تغییرات را در واژه های پایانی مشاهده کنید.

جوی	wēδ < *wādi-
مهتاب	mēst < *māsti-
اسب ماده، بارگی	vērǝ < *bāra-či-
ستاره	ǰitērǝ < *stāra-či-
بینی	nēǝ < *nāha-či
تاباندن	tēb- < *tāp-aya-
فراموشیدن	rinēs- < *fra-nās-aya-

نوت: Čj- در گذشته یکی از پسوند های اسم مونث بوده است.

تحولات بالایی را میتوان به شکل گرافیک زیر تصور کرد.

به اصطلاح انگلیسی این دو تغییر را raising یعنی "برداشتن" و fronting یعنی "به پیش بردن" میگویند. (برداشتن یک آواه، که در درجه ی پایانی گشایش دهان قرار داشت به درجه ی بالایی؛ و پیش بردن یک آواه را از عقب به پیش دهان؛ به جدول 1 نگاه کنید).

املوت "ه" a-umlaut

املوت "ه" هم همچون املوت "ی" آوای 'a' کوتاه و 'ā' کشیده را در ریشه ی واژه ها تغییر داد.

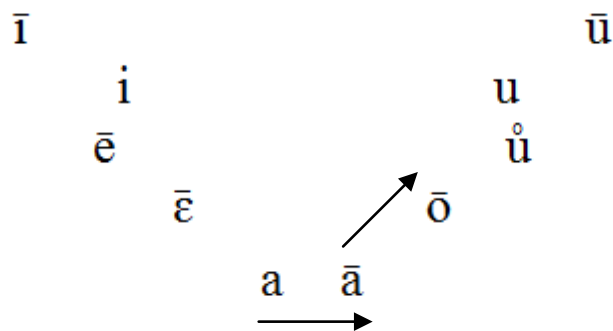
1- وقتی آواهای 'a' کوتاه در پسوند واژه قرار داشت، آوای 'a' کوتاه را، که در مرکز ریشه قرار داشت، به 'ā' کشیده تغیر داد. نمونه ی این تغیرات را در واژه های پایانی مشاهده کنید.

دوختن	ancāv- < *ham-dr ab -a-
پروازیدن	riwāz- < *fra-w az -a-
بافتن	wāf- < *w af -a-

2- وقتی آواهای 'a' کوتاه در پسوند واژه قرار داشت، آوای 'ā' کشیده را، که در مرکز ریشه قرار داشت، به 'ō' کشیده تغییر داد. نمونه ی این تغیرات را در واژه های پایانی مشاهده کنید.

پای	pōδ < *p ā da-
چوب	δōrg < *d ā ru-ka
اسب نر	vōrj < *b ā ra-ka

تحولات بالایی را میتوان به شکل گرافیک زیر تصور کرد.

خلاصه

یکی از قایده های فونولوژی که برای تشخیص ساختار قدیمی واژه های زبان شغنانی استفاده میشود املوت است. نمیتوانیم همه ی تحولاتی که در واول های این زبان رخ داده اند به املوت نسبت بدهیم، اما چیزی که روشن است این است که پروسه ی املوت در این زبان خیلی موثر بوده است.

از مثالهایی که در بالا آوردیم روشن میشود که املوت در یک مورد تاثیر بیشتری داشته است؛ یعنی در واژه هاییکه در گذشته دارای پسوند "ی" بوده اند. این تاثیر نه تنها واژه های زبان شغنانی را دگرگون کرد بلکه یک آوای تازه یی را بوجود آورد (ē). دلیل برای بوجود آمدن این آوا تحت تاثیر املوت این است، که همه ی واژه های شغنانی امروزی که دارای این آوا هستند از واژه هایی بر میخیزند که املوت در آنها فعال بوده است.

دلیل دیگری که به این ادعا نیرو میبخشد این است که در هیچ یک زبانهای گروپ شغنانی و هم در هیچ زبانهای پامیری این آوا "ē" وجود ندارد. نزدیکترین آوایی که به آوای 'ē' زبان شغنانی است آوای 'æ' در لهجه ی خوفي است. آوای 'æ' در لهجه ی خوفي کمی بازتر از 'ē' شغنانی است و همانند بعضی از تلفظ های آوای 'a' در زبان انگلیسی (hat /hæt/, cat /kæt/). این آوا، اگر چه خود محصول پروسه ی املوت است، براربر به آوای 'ē' در زبان شغنانی نیست.

آوای دیگری که به آوای 'ē' شغنانی شباهت دارد آوای 'e' در زبان سرقولی است. در سرقولی این آوا کوتاه است و به شکل مستقل وجود ندارد؛ تنها صداهای دو آوایی (diphthong) 'ey' و 'ew' را میسازد: boxtew "فرستادن"، čeynak "چاینگ".

و در اینجا نوشته را میخواهم به پایان برسانم با تاکید بر موضوع این نوشته؛ اگر باری دچار چنین یک واژه ها یی در زبان شغنانی شدید (pīḏ, pōḏ, pēḏ) "پید، پاډ، پښ"، پروسه ی املوت را بخاطر بیاورید. پسوند هاییکه این واژه ها در گذشته داشته اند و هر یک معنی و مفهوم گرامری را افاده میکرده است امروز مثل یک رمز در آوای زبان شغنانی باقی مانده اند.

مأخوذ

- 1 – پاخالینه ، تحقیقات در فونیتیک مقایسوی و تاریخی زبانهای پامیری ، 1983
- 2 – پاخالینه ، واژه نامه ی سرقولی – روسی ، 1971
- 3 – ایلین ، گرامر مقایسه وی زبانهای ایرانی شرقی ، 1990
- 4 – واژه نامه ی ریشه سناسی زبانهای ایرانی
- 5 – زبانهای جهان: زبانهای ایرانی ؛ زبانهای ایرانی شرقی ، 2000
- 6 – The Cambridge History of the English Language, Vol 1, 1992
- 7 – A Historical Phonology of English, 2014